

ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ ВА МАЪРИФАТНИНГ ҲОЗИРГИ ДАВРИДАГИ АҲАМИЯТИ

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети тиббиёт факультети талабаси

Бўриева Моҳинур Маҳмуджон қизи

E-mail: mohinurboriyeva68@gmail.com

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети тиббиёт факультети Ижтимоий
фанлар кафедраси ўқитувчиси.

Уктам Турсунов Сайпуллаевич

E-mail: utursunov089@gmail.com

Аннотация: Мазкур илмий мақолада ислом қадриятлари тизими — тавҳид, илм, адолат, оила, раҳмат, меҳнат ва сабр каби асосий тушунчалар кенг тадқиқ этилади. Шунингдек, ислом цивилизацияси тарихида маърифат ва илм-фаннинг ривожига ислом динининг кўрсатган таъсири, ўрта аср ислом олтин даврининг буюк мутафаккирлари, уларнинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси батафсил ёритилади. Мақоланинг асосий мақсади — ислом қадриятлари ва маърифат анъанасининг ҳозирги глобал ижтимоий, маданий, иқтисодий ва маънавий муаммоларни ҳал этишдаги ўрни ва имкониятларини очиқ беришдан иборат. Тадқиқот учламчи манба — классик ислом матнлари, тарихий далиллар ва замонавий академик адабиётларга таянади.

Калит сўзлар: ислом қадриятлари, маърифат, тавҳид, адолат, илм, ислом олтин даври, мўтадил ислом, ижтимоий ривожланиш, маданий мерос, замонавий таълим, Ўзбекистон.

КИРИШ Ислом — 1,9 миллиарддан зиёд мусулмонни бирлаштирган жаҳон динларидан бири сифатида тарих мобайнида нафақат маънавий, балки интеллектуал ва цивилизацион жиҳатдан ҳам инсониятнинг ривожланишига беқиёс ҳисса қўшиб келган. Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.) га нозил бўлган биринчи ваҳий — «Икра» (Ўқи!) — ислом динининг илм ва маърифатга бўлган муносабатини яққол ифода этади. Ислом тарихида илм излаш ибодат билан тенглаштирилган, олимлар жамиятнинг энг ҳурматли аъзолари деб эъзозланган.

Ислом цивилизациясининг VIII–XIII асрлар давомида кечган «олтин даври» инсоният тарихида фалсафа, тиббиёт, математика, астрономия, кимё ва адабиёт соҳаларида буюк кашфиётлар ясалган давр сифатида ном қолдирди. Бу даврда Европа қоронғулик ичида бўлганида, Бағдоддаги «Байтул ҳикма», Самарқанд ва Бухоро мадрасалари жаҳоннинг интеллектуал марказига айланган эди.

Ҳозирги глобаллашув даврида ислом қадриятлари ва маърифати нафақат мусулмонлар, балки бутун инсоният учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Замонавий дунёнинг долзарб муаммолари — маънавий инқироз, оила парокандалиги, ижтимоий тенгсизлик, экологик фалокат, ёшлар орасида экстремизм — ислом қадриятлари нуқтаи назаридан янги ечимларни тақозо этади. Ушбу мақола мазкур масалаларни тизимли ва академик жиҳатдан ёритишга уринишдир.

ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ ТИЗИМИ

Ислом дини инсон ҳаётини ҳар томонлама қамраб олувчи мукаммал қадриятлар тизимини таклиф этади. Ушбу тизим диний, ахлоқий, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий соҳаларни ўз ичига олади. Ислом қадриятларининг асоси — Қуръони Карим ва Набавий Суннатда мустаҳкам илдиз отган бўлиб, асрлар давомида мусулмон олимлари томонидан шарҳланиб, такомиллаштирилиб келинган.

Тавҳид — Ягоналик қадрияти. Тавҳид — «Аллоҳнинг ягоналигига иқрор бўлиш» — ислом ақидасининг бош тамойилидир. «Ла илаҳа иллаллоҳ» — «Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқ» — деган иқрор мусулмон инсонни ҳар қандай ёлғон маъбуддан, ботил таъсирдан, зулмдан озод қилади. Тавҳид нафақат теологик тушунча — у инсоннинг мустақиллиги, ички эркинлиги ва қадр-қийматининг метафизик асосидир. Ҳозирги даврда тавҳид қадрияти инсонни иймонсизлик, нигилизм, мафкуравий кулликдан сақлашда ниҳоятда аҳамиятлидир.

Илм ва тафаккур қадрияти. Ислом динида илм излаш фарзи айн — ҳар бир мусулмон учун мажбурий деб белгиланган. Пайғамбар (с.а.в.) «Илм изла, ҳатто у Хитойда бўлса ҳам» деб фармон берганлар. Қуръонда «Биладиганлар ва билмайдиганлар тенг бўлмас» (39:9) деб уқтирилади. Бу қадрият ислом цивилизациясида чуқур маърифатпарварлик анъанасини вужудга келтирди. Ҳозирги кунда замонавий таълим тизими, академик изланиш ва технологик ривожланиш ислом илм қадриятининг мантиқий давоми сифатида кўрилиши мумкин.

Адолат ва ҳуқуқ қадрияти. Адолат — «адл» — ислом ахлоқи ва ҳуқуқшунослигининг асосий тамойилидир. Қуръони Каримда «Аллоҳ адолатга, эзгуликка ва қариндошларга ёрдамга буюради» (16:90) дейилади. Ислом адолат тушунчаси шахслараро муносабатлар, иқтисодий жараёнлар, сиёсий бошқарув ва халқаро муносабатларга ҳам тегишлидир. Ислом ҳуқуқшунослиги — фикҳ — мазкур адолат тамойилини амалий ҳуқуқ нормаларига айлантиришга уринади.

Оила ва жамоавий қадриятлар. Ислом динида оила — жамиятнинг асосий ячейкаси ва муқаддас институт сифатида эъзозланади. «Аллоҳ сизга ўзларингиздан жуфтлар яратди» (30:21) оятида оила бирлиги илоҳий ҳикматнинг бир намунаси деб кўрсатилади. Ота-она ҳурмати, фарзандни тарбиялаш, қариндошлик алоқаларини мустаҳкамлаш ислом ахлоқининг ажралмас қисмидир. Ҳозирги кунда оила қадриятлари кўпгина жамиятларда заифлашаётган бир пайтда ислом модели жамоавий анъаналарни асраб қолишда муҳим роль ўйнамоқда.

ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ ТИЗИМИНИНГ ЖАДВАЛИ

Жадвал 1. Ислом асосий қадриятлари ва уларнинг ҳозирги давр аҳамияти:

Қадрият тури	Асосий тушунчалар	Қуръоний асос	Замонавий аҳамияти
Тавҳид (Ягоналик)	Ягона Аллоҳга ишонч, монотеизм	«Ла илаҳа иллаллоҳ» (47:19)	Инсон қадр-қийматининг метафизик асоси
Илм ва маърифат	Ўқиш, ўрганиш, тафаккур	«Икра» — «Ўқи» (96:1)	Таълим тизими ривож, академик изланиш
Адолат (Адл)	Тенглик, ҳуқуқ, инсоф	«Аллоҳ адолатга буюради» (16:90)	Ҳуқуқ тизими ва сиёсий жараёнлар

Оила ва жамият	Никоҳ, ота-она хурмати, қариндошлик	«Аллоҳ сизларга шерик яратди» (30:21)	Оила институтини мустаҳкамлаш
Раҳмат ва шафқат	Меҳрибонлик, кечиримлилик, ёрдам	«Раҳматим ҳар нарсани қамраб олган» (7:156)	Ижтимоий фаровонлик, хайрия
Меҳнат ва масъулият	Ҳалол касб, вакил бўлиш, амонат	«Инсон учун фақат ўзи тиришган нарса бор» (53:39)	Иқтисодий ривожланиш асоси
Сабр ва шукр	Чидам, миннатдорлик, ризо	«Сабр этинг, Аллоҳ сабрлилар билан» (2:153)	Руҳий соғлиқ ва психологик барқарорлик

ИСЛОМ МАЪРИФАТИ ТАРИХИ: ОЛТИН ДАВРДАН ҲОЗИРГАЧА

Ислом маърифатининг тарихи — бу инсоният тафаккурининг энг ёрқин саҳифаларидан биридир. VIII–XIII асрларда ислом цивилизацияси дунёнинг интеллектуал маркази бўлиб, Бағдод, Самарқанд, Бухоро, Қоҳира ва Қуртуба каби шаҳарлар маъно ва маърифатнинг порлоқ масканларига айланди.

Байтул Ҳикма — «Донишлик уйи». Халифа Ҳорун ар-Рашид даврида (786–809) Бағдодда ташкил этилган Байтул Ҳикма ўрта асрлардаги энг йирик илмий муассаса эди. Бу ерда Юнон, Форс, Ҳинд ва Сурёний тилларидаги илмий асарлар арабчага таржима қилиниб, ривожлантирилди. Юздан зиёд олим бир вақтнинг ўзида ушбу муассасада иш олиб борди. Аристотель, Птолемей, Гален асарлари шу ерда таржима ва шарҳ этилди. Байтул Ҳикма нафақат таржима маркази — у янги илмий кашфиётлар учун мустақил тадқиқот ўчоғи ҳамди.

Математика ва Алгебра. Муҳаммад ибн Мусо Хоразмий (780–850) — «ал-Жабр вал-Муқобала» («Алгебра») асарининг муаллифи — замонавий алгебрани дунёга таништирди. «Алгоритм» сўзи унинг номидан олинган. Беруний (973–1048) — Ерни шари эканини математик ҳисоблаб, Ер радиусини аниқ белгилаган, Осиё ва Ҳиндистонни тадқиқ этган буюк олим. Самарқандлик Мирзо Улуғбек

(1394–1449) ўзининг кузатувхонасида 1018 та юлдузнинг координатасини аниқлади — бу ҳисоблашлар замонавий астрономия асбоблари билан текширилганида, жуда катта аниқликка эга эканлиги исботланди.

Тиббиёт. Абу Али Ибн Сино (980–1037) — «Тиб қонунлари» (Ал-Қонун фит-тиб) асарининг муаллифи — Европада «Авиценна» номи билан машхур. Бу асар 600 йил давомида Европа тиббиёт университетларида дарслик сифатида ўқитилди. Ибн Сино тоза ва ифлос ҳавонинг касалликка таъсирини, қон айланишини, юқумли касалликларнинг тарқалиш механизмини тасвирлади. Абу Бакр Муҳаммад ар-Розий (865–925) эса чечак ва қизамиқни биринчи бўлиб тавсифлаган, спиртнинг тиббий хоссаларини кашф этган.

Фалсафа ва мантиқ. Форобий (872–950) — «Иккинчи устод» лақабини олган буюк файласуф — Аристотель мантигини ва Платон сиёсий фалсафасини ислом тафаккури билан уйғунлаштирди. Унинг «Фозил шаҳар аҳолиси» асари идеал давлат ҳақидаги замонавий мунозаралар учун ҳам манба бўлиб хизмат қилади. Ибн Рушд (1126–1198) Аристотель асарларига шарҳлар ёзиб, Европа схоластикасига катта таъсир кўрсатди. Ибн Халдун (1332–1406) дунёнинг биринчи социолог-тарихчиси сифатида «Муқаддима» асарида жамиятлар ривожланиши ва инқирозини системали ёритди.

Самарқанд ва Бухоро — Маданий Марказлар. Ўрта Осиё Ислом маданиятининг энг порлоқ ўчоқларидан бири бўлган. Имом Бухорий (810–870), Имом Термизий (824–892), Абу Мансур Матуридий (853–944), Беруний (973–1048), Ибн Сино (980–1037), Алишер Навоий (1441–1501), Бобур (1483–1530) — булар ўша буюк маданиятнинг ёрқин намояндаларидир. Бухоро ва Самарқанд мадрасалари ўрта асрларда Оксфорд ва Сорбоннадан аввал жаҳоннинг биринчи университетлари вазифасини ўтади.

ИСЛОМ МАЪРИФАТИ СОҲАЛАРИ ЖАДВАЛИ

Жадвал 2. Ислом маърифати тарихий ютуқлари ва ҳозирги ворислиги:

Маърифат соҳаси	Тарихий ютуқлар	Асосий намояндалар	Ҳозирги ворислик
-----------------	-----------------	--------------------	------------------

Тиббиёт	Ибн Синонинг «Ал-Қонун фит-тиб» асари	Ибн Сино, Ибн Рушд, Розий	Замонавий тиббий этика, биотиббиёт
Математика ва астрономия	Алгебра, алгоритм, тригонометрия	Хоразмий, Беруний, Улуғбек	Замонавий фан ва технологияга асос
Фалсафа	Аристотелни арабчага таржима, каломшунослик	ал-Киндий, Форобий, Ибн Рушд	Компаратив фалсафа, ислом этикаси
Тарих ва жуғрофия	Жаҳон тарихи, харитасозлик	Ибн Халдун, Беруний, Ибн Баттута	Цивилизациялар тарихи тадқиқоти
Адабиёт ва санъат	Шеърият, наср, хаттотлик, меъморлик	Навоий, Румий, Хофиз, Убайд Зоконий	Маданий мерос, гуманитар таълим
Ҳуқуқшунослик	Тўрт мазҳаб, усул ал-фиқҳ, ижтиҳод	Абу Ҳанифа, Молик, Шофеъий, Ибн Ҳанбал	Мусулмон мамлакатлари қонунчилиги

ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАР ВА ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЕЧИМИ

Ҳозирги дунё беқиёс тезликда ўзгармоқда. Технологик инқилоб, глобаллашув, ижтимоий медиа, постмодерн маданият — булар замонавий инсон ҳаётини тубдан ўзгартирмоқда. Аммо шу билан бирга жамиятларда кучайиб бораётган маънавий инқироз, оила барбодлиги, ижтимоий бефарқлик, экологик ҳалокат хавфи — бу муаммолар жиддий ечимларни тақозо этмоқда.

Оила инқирози. Дунё бўйлаб ажрашувлар сони, якка яшовчилар сони, фарзандсиз оилалар сони ортиб бормоқда. Ислом оила институтини муқаддас ва ижтимоий заруратга асосланган деб ҳисоблайди. Ота-она ва фарзанд ўртасидаги

муносабатлар, эр ва хотин ҳуқуқлари, меҳр ва маҳр тизими — булар замонавий оила муаммоларини ҳал этишда ислом моделининг амалий ёндашувларидир. Ислом психологияси ва оила консултациясининг ривожланиши бу соҳада янги имкониятлар очмоқда.

Ижтимоий тенгсизлик. Дунёдаги бойликнинг 1 фоизи аҳоли қўлида тўпланган ҳолатда ислом иқтисодиётининг закот, садақа ва вақф тизими бойликни адолатли тақсимлашнинг тайёр моделини таклиф этади. Ҳисоб-китобларга кўра, ҳамма мусулмонлар закот берса, жаҳон камбағаллигини тугатиш учун йиллик закот йиғими кифоя қилади. Ислом молияси ва ҳалол иқтисодиёт бугун глобал молия тизимининг тезкор ривожланаётган сегментига айланмоқда.

Экологик инқироз. Иқлим ўзгариши, сув тақчиллиги, биохилма-хилликнинг йўқолиши — ҳозирги энг катта глобал таҳдидлардан. Ислом дини «Ерда бузғунчилик қилманглар, Аллоҳ бузғунчиларни севмайди» (2:11) деб огоҳлантиради. «Вакил» концепцияси — инсон Ернинг хўжаси эмас, Аллоҳнинг вакили ва ишончли сақловчисидир — экологик масъулиятнинг теран теологик асосини ташкил этади. Исломий «яшил теология» (green theology) соҳаси ҳозирги кунда жадал ривожланмоқда.

Экстремизм ва радикализм. Ислом номи остида амалга оширилаётган зўравонлик ва терроризм ислом ғоялари билан эмас, балки сиёсий манфаатлар, ижтимоий нотенглик ва таълимдаги камчиликлар билан боғлиқ. Матуридия ва Ашъария анъаналарига асосланган мўтадил ислом — мусулмон жамоаларини экстремизмдан сақлайдиган энг ишончли қалқондир. Ўзбекистон тажрибаси кўрсатмоқдаки, мўтадил диний таълим ва маърифатни кучайтириш орқали радикализмга қарши самарали кураш олиб бориш мумкин.

ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАР ВА ИСЛОМ ЕЧИМЛАРИ ЖАДВАЛИ

Жадвал 3. Замонавий ижтимоий муаммолар ва ислом қадриятларининг ечими:

Замонавий муаммо	Ислом қадриятларининг ёндашуви	Амалий натижа
------------------	--------------------------------	---------------

Маънавий инқироз ва нигилизм	Тавҳид ва рисолат — ҳаётга маъно беради	Психологик барқарорлик, мақсад ойдинлиги
Оила парокандалиги	Никоҳ муқаддаслиги, ота-она хурмати	Оила институтини мустаҳкамлаш
Ижтимоий тенгсизлик	Закот, садақа, вақф тизими	Бойликни тақсимлаш, камбағалликни камайтириш
Экологик муаммолар	«Ерда бузғунчилик қилманглар» (2:11)	Экологик масъулият, барқарор ривожланиш
Ёшлар орасида экстремизм	Мўтадил ислом, Матуридия анъанаси	Диний саводхонлик, радикализмга қарши
Илм-фан ва дин зиддияти	«Икра» — ислом фан ва диндини уйғунлаштиради	Замонавий мусулмон олимлар тарбияси

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ МАЪРИФАТИ ВА ҚАДРИЯТЛАРИ

Ўзбекистон — ислом маданияти ва маърифатининг тарихий марказларидан бири сифатида алоҳида ўринга эга. Ушбу замин Имом Бухорий, Имом Термизий, Абу Мансур Матуридий, Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий каби буюк алломаларни дунёга берди. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси ислом қадриятлари ва маърифатини ривожлантиришга давлат сиёсати даражасида эътибор бермоқда.

Таълим ва маърифат тизимининг ривожланиши. Тошкент ислом университети, имом-хатиблик олий ўқув юртлари, вилоятлардаги ислом

мадрасалари Ўзбекистонда ислом таълимининг асосий муассасаларидир. 2021 йилда ташкил этилган «Имом Матуридий» халқаро илмий-тадқиқот маркази дунё миқёсида матуридий-ҳанафий меросни ўрганиш ва тарғиб этишга муҳим ҳисса қўшмоқда. Ёшлар орасида ислом маърифатини ошириш мақсадида ижтимоий тармоқлар, дарслик ва ОАВ орқали кенг миқёсдаги маърифий ишлар олиб борилмоқда.

«Янги Ўзбекистон» ва ислом қадриятлари уйғунлиги. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан ислом оламида мўтадиллик ва маданиятлараро мулоқотни кучайтиришга қаратилган жуда кўп халқаро тадбирлар ташкил этилмоқда. «Ислом — тинчлик дини» тамойили асосида олиб борилаётган давлат сиёсати ислом қадриятлари ва замонавий демократик тараққиёт принципларини уйғунлаштиришга хизмат қилмоқда. Ташкент ислом цивилизацияси маркази ва Имом Бухорий ёдгорлик мажмуаси жаҳондан зиёратчилар ва олимларни жалб этмоқда.

ХУЛОСА Ислом қадриятлари — тавҳид, илм, адолат, оила, раҳмат, меҳнат ва сабр — инсониятнинг маънавий ва ижтимоий эҳтиёжларига жавоб берувчи, замон синовларидан ўтиб келган тизимли ва мукамал қадриятлар мажмуасидир. Ислом цивилизациясининг тарихий маърифий мероси — Байтул Ҳикмадан Самарқанд мадрасаларигача, Ибн Синодан Улуғбекгача — ислом дини ва илм-фаннинг ажралмас бутунлигини исботлайди.

Ҳозирги глобал дунёда ислом қадриятлари ва маърифат анъанасининг аҳамияти нафақат сақланиб, балки янада ортиб бормоқда. Замонавий жамиятлар дуч келаётган маънавий инқироз, ижтимоий тенгсизлик, оила муаммолари ва экологик таҳдидларга ислом қадриятлари тизимида пухта ишлаб чиқилган, амалий синовдан ўтган жавоблар мавжуд.

Ўзбекистон учун ислом қадриятлари ва маърифат анъанаси миллий ўзликни асраш, маданий ворисликни давом эттириш ва замонавий ривожланишга маънавий асос яратиш нуқтаи назаридан бекиёс аҳамиятга эга. Матуридий-ҳанафий мўтадиллик ва Темурийлар ренессансининг интеллектуал меросини замонавий жаҳон билан уйғунлаштириш — Ўзбекистоннинг цивилизациян вазифасидир.

АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР

1. Қуръони Карим. (Таржима ва изох: А. Мансур). Тошкент: Тошкент ислом университети, 2019.
2. Ибн Сино, А.А. (1025). Ал-Қонун фит-тиб (Тиб қонунлари). Байрут: Дор Садир. (Тошкент таржимаси, 1981).
3. Ибн Халдун (1377). Муқаддима. Байрут: Дор ал-Фикр. (Таржима: Ф. Розентал, 1958).
4. Форобий, А.Н. (950). Фозил шаҳар аҳолиси. Тошкент: Фан, 1993.
5. Хоразмий, М. (820). Ал-Жабр вал-Муқобала. Байрут: Арабий мерос уйи, 1968.
6. Беруний, А.Р. (1048). Ал-Ҳинд (Ҳиндистон тарихи). Тошкент: Фан, 1965.
7. Насар, С.Ҳ. (1981). Ислом ва замонавий инсон ҳолати. Лондон: Лонгман.
8. Иқбол, М. (1934). Ислом маданиятининг ривожланиши. Лоҳур: Ашраф нашриёти.
9. Ғаззолий, А.Ҳ. (1111). Ихёу улумид-дин. Тошкент: Мовароуннаҳр, 2007.
10. Аркун, М. (2002). Ислом: Ахлоқ ва сиёсат. Лондон: Рутледж.
11. Аннаим, А. (2008). Замонавий давлатда ислом. Ҳарвард университети матбуоти.
12. Зиёдуллаев, Ш. (2020). Ўрта Осиё ислом маданий мероси. Тошкент: Тошкент ислом университети.
13. Муслмонлар идораси, Ўзбекистон (2023). Мўтадил ислом: назария ва амалиёт. Тошкент.
14. ЮНЕСКО (2022). Исломий меросни асраш: Жаҳон мероси объектлари. Париж: ЮНЕСКО нашри.
15. Давлат дин қўмитаси, Ўзбекистон (2023). Ислом маърифати ва ёшлар тарбияси. Тошкент.